

UNIVERZITET U SARAJEVU – PRAVNI FAKULTET

Seriya “Pandemija i pravo”
Eseji, osvrti i komentari
br. 16/2020

Doc. dr. Ehlimana Memišević
PANDEMIJE I PREDRASUDE: KAKO SU SE POŠASTI
ODRAŽAVALE NA POLOŽAJ MANJINA KROZ
HISTORIJU?

Sarajevo, 19. 6. 2020.

**PANDEMIJE I PREDRASUDE: KAKO SU SE POŠASTI ODRAŽAVALE NA POLOŽAJ MANJINA
KROZ HISTORIJU?**

“Slušajući radosnu ciku što je dopirala iz grada, Rieux se sjetio da je ta radost zapravo svagda ugrožena. Jer on je znao što nije znala ova radosna gomila, a može se saznati iz knjiga: da bacil kuge ne ugiba nikada; da se može desetke godina pritajiti u pokućstvu i rubenini, da čeka strpljivo u sobama, podrumima, kovčezima, rupcima i papirima i da će možda doći dan kad će na nesreću i pouku ljudi, kuga probuditi svoje štakore i poslati ih da uginu u nekome sretnom gradu.”

Albert Camus, *Kuga*

Pojava epidemija kroz historiju nerijetko je rezultirala stigmatizacijom i marginalizacijom manjinskih zajednica u tim područjima, kao i nasiljem. Eksternalizacija ili projiciranje krivice zbog pojave bolesti na *druge* odraz je teoloških obrazloženja bolesti kao Božije kazne za grijeh, kao i koncepta “pogrešnog”, koje uvijek potiče od *drugog*, kako ističe Susan Sontag.¹

Postojanje veze između “imaginacije bolesti i imaginacije stranosti”, prema Sontag, najbolje se očituje u nazivima bolesti, koje su često povezane s geografskim područjima, uglavnom naseljenim ljudima druge rase ili s kojima postoji sukob.² Naprimjer, sifilis se u Parizu nazivao *morbis Germanicus*, “bolest iz Napulja” u Firenci, “kineska bolest” u Japanu.³ Nacisti su tifus smatrali “historijski centralno-azijskom bolešću” koju šire nomadski tipovi kao što su Jevreji i Romi.⁴ Početkom 20. stoljeća sifilis se nazivao “crnom bolešću”, koji je, riječima doktora bijelaca, rezultat “razvratnosti života crnaca i nemogućnosti kontrolisanja njihovih nagona”.⁵ Takvo rasističko razumijevanje omogućilo je eksperimente poput studije sifilisa u Tuskegeeu (*Tuskegee syphilis experiment*) između 1932. i 1972, koji se često navodi kao jedan od najvećih etičkih prekršaja u zdravstvenim istraživanjima. Eksperiment je obuhvatio 600 ispitanika, crnaca – 399 zaraženih sifilisom, koji nisu obaviješteni o bolesti niti o učesću u eksperimentu, već im je rečeno da imaju “lošu krv”, i 201 onih koji nisu zaraženi. Iako se od 1947. godine penicilin koristio za liječenje sifilisa, istraživači u eksperimentu nisu davali penicilin učesnicima i nastavili su sa

¹ Susan Sontag, *AIDS and its Metaphors* (New York: Farrar, Strauss, Giroux, 1988), str. 48

² Niall Johnson, *Britain and the 1918–19 Influenza Pandemic: A Dark Epilogue* (New York: Routledge, 2006), str. 153

³ Susan Sontag, *AIDS and its Metaphors*, str. 48

⁴ Paul Weindling, *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890–1945* (New York: Oxford University Press, 2000), str. 225

⁵ Niall Johnson, *Britain and the 1918–19 Influenza Pandemic*, str. 153

eksperimentom do 1972.⁶ Tokom studije 28 ljudi je umrlo od sifilisa, njih 100 od komplikacija, 40 žena je zaraženo, a 19 djece se rodilo s urođenim bolestima.

PROGON IZ EGIPTA

Eksternalizacija krivice i odraz epidemija bolesti na pogoršanje položaja manjina može se pratiti skoro od početka nastanka civilizacije. Prema grčkim i rimskim izvorima, “izbavljenje” Jevreja iz Egipta predstavljalo je ustvari njihov progon, zbog zaraženosti leprom i nepoželjnosti stranaca.⁷

Najraniji nebiblijski izvor o izbavljenju iz Egipta dolazi od grčkog historičara Hecataeusa od Abdere, koji je živio u Egiptu u 4. st. pr. n. e., u djelu *Aegyptiaca* (oko 320 pr. n. e.). Ovo djelo, prema historičaru Davidu Nirenbergu, predstavljalo je proces ponovnog stvaranja prošlosti, u svrhu kreiranja zajedničkog osjećaja i porijekla multikulturalne, imaginarne zajednice pod grčkom vlašću.⁸

Hecataeus od Abdere navodi da su zbog smrtonosne kuge koja se pojavila “ljudi svoje nevolje pripisali božanskoj kazni” zbog “stranaca koji su boravili u njihovim područjima i koji su prakticirali različite rituale, naljutivši lokalna božanstva”. Zbog toga su “stranci prognani iz zemlje” u Grčku i druga područja. Veći broj otišao je u „područje koje se sada naziva Judejom“, „koje nije mnogo udaljeno od Egipta“, prevođeni čovjekom zvanim Mojsije, “izvanrednim kako zbog svoje mudrosti, tako i zbog hrabrosti”.⁹ Područje je bilo, navodi, u potpunosti nenaseljeno, a nakon što su se ustalili u zemlji, osnovali su svoje gradove, uključujući i Jerusalem.

Hecataeus nije jedini koji je povezo izraelski egzodus iz Egipta s kugom. Egipatski svećenik Manetho, koji je živio u 3. st. pr. n. e., čije je viđenje egzodusa prenio jevrejski historičar Josephus Flavius, navodi da je egipatski faraon Amenhotep IV (kasnije Akhenaten) koji je uveo religijsku revoluciju i premjestio glavni grad iz Tebe u Amarnu, nastojao očistiti Egipat od oboljelih od lepre i osoba s deformitetima.¹⁰ Stoga prema nekim autorima, poput Hansa Goedikea, razlog izmještanja grada nije bila religijska ideologija, već pokušaj stvaranja karantina i zaštite od zaraze. Prema Nirenbergu, svećenik Monetho je uzeo različite motive iz egipatske historije i utkao ih u narativ o porijeklu Izraelčana, koje je u svakom slučaju proizlazilo iz opasne povezanosti između Jevreja, monoteizma i širenja zaraze. Ideja da su Jevreji nosioci

⁶ Pogledati: <https://www.cdc.gov/tuskegee/timeline.htm>, pristupljeno 14. juna 2020. DeNeen L. Brown, “You’ve got bad blood’: The horror of the Tuskegee syphilis experiment”, *The Washington Post*, 16. maj 2017. Dostupno na: <https://www.washingtonpost.com/news/retropolis/wp/2017/05/16/youve-got-bad-blood-the-horror-of-the-tuskegee-syphilis-experiment/>, pristupljeno 15. juna 2020.

⁷ Peter Schäfer, *Judeophobia: Attitudes Toward the Jews in the Ancient World* (Cambridge, London: Harvard University Press, 1997), str. 15

⁸ David Nirenberg, *Anti-Judaism: The Western Tradition* (New York, London: W. W. Norton & Company, 2013).

⁹ Ibid.

¹⁰ Ofri Ilany, “The Ancient Origin of anti-Semitic Conspiracy Theories Blaming Jews for Plagues”, *Haaretz*, 17. april 2020. Dostupno na: <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-the-ancient-origin-of-anti-semitic-conspiracy-theories-blaming-jews-for-plagues-1.8776563>, pristupljeno 14. juna 2020.

zaraze proširila se u cijelom antičkom svijetu, a oblikovat će i antijevrejske ideologije do danas.

CRNA SMRT

Pojave različitih bolesti u Evropi uvijek su se odražavale na nasilje protiv manjinskih zajednica, kao što su Jevreji i muslimani, te drugih prognanika iz društva poput stranaca, prosjaka i hodočasnika.¹¹ Smatralo da onečišćuju zajednicu, zbog čega je bilo potrebno pročišćenje, u čemu su pomagali Bogu.¹² To je predstavljalo odraz “kolektivne panike” izražene u agresiji prema *drugima*, posebno prema Jevrejima.

Jedan od najokrutnijih primjera nasilja prema manjinama bio je prema Jevrejima nakon pojave kuge nazvane crnom smrću u 14. stoljeću u Evropi, što je bilo bez presedana u svom obimu i okrutnosti sve do 20. stoljeća. Optužba da su trovali izvore kako bi proširili kugu i uništili kršćanstvo, rezultirala je masovnim uništenjem Jevreja u Evropi, progonom, mučenjem i javnim spaljivanjem.¹³

Spaljivanje Jevreja, oko 1348. Ilustracija iz Hronike iz Nuremberga, 1493.
Izvor: Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics: Hate and Compassion from the Plague of Athens to AIDS* (New York: Oxford University Press, 2018), str. 50

U umovima mnogih, Jevreji su bili krivi ne samo za ubistvo Isusa već i za zavjeru da unište kršćanstvo i zaslužili su da nestanu u plamenu.¹⁴ To će dovesti do potpunog nestanka Jevreja u Austriji, Njemačkoj i drugim srednjeevropskim zemljama u periodu između 1348. i 1351. Naprimjer, jevrejska zajednica od nekoliko hiljada članova u Strasbourgu u potpunosti je uništena.

Interesantna je okolnost na koju ukazuje Samuel K. Cohn da se vlast u Strasbourgu, koju su činili zanatlije, dugo odupirala zahtjevima za uništenjem Jevreja. Za razliku

¹¹ David Nirenberg, *Communities of Violence: Persecution of Minorities in the Middle Ages* (Princeton, Cambridge: Princeton University Press, 2015).

¹² Frank M. Snowden, *Epidemics and Society From the Black Death to the Present* (New Haven, London: Yale University Press, 2019), str. 63

¹³ Samuel K. Cohn, Jr., “The Black Death and the Burning of Jews”, *Past & Present*, 196, 2007, str. 3–36

¹⁴ Frank M. Snowden, *Epidemics and Society From the Black Death to the Present*, str. 65; Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics: Hate and Compassion from the Plague of Athens to AIDS*, New York: Oxford University Press, 2018, str. 48

od drugih područja, koja su na zahtjev regionalnog biskupa, Bertholda II von Buchecka, tokom 1348, počela slati “dokaze” da Jevreji šire kugu, izvještavanjem o njihovom ispitivanju i svjedočenju u “propisnim pravnim postupcima” (uključujući i mučenje), i nakon toga masovnom javnom spaljivanju, esnafska vlast u Strasbourgu se odupirala Bertholovom pritisku. Zbog toga je on, 8. februara 1349, sazvao skupštinu na kojoj su prisustvovali svi “feudalni zemljoposjednici” i “patricijski predstavnici” kojom je svrgnuta vlast zanatlija i uspostavljena nova oligarhijska vlast, koja je odmah uništila jevrejsku zajednicu javnim spaljivanjem.¹⁵

Ovaj autor ističe da su, nasuprot uobičajenim predstavljajima razjarenih masa radnika, zanatlija i seljaka odgovornih za uništenje Jevreja, u tim procesima ključnu ulogu imali patricije, kastelani i drugi evropski dostojanstvenici i crkveni velikodostojnici, uključujući i samog cara Svetog Rimskog Carstva.¹⁶ Karlo IV, imperator Svetog Rimskog Carstva (1355–1378), bio je vrhovni arhitekta progona Jevreja u nekoliko sjevernih njemačkih gradova, u kojima je pokrenuo postupak oduzimanja imovine od Jevreja, prije nego što su masakri počeli, a onda je ohrabrio vodeće biskupe i vitezove u Nirnbergu, Regensburgu, Augsburgu i Frankfurtu da ubijaju Jevreje, garantirajući im imunitet od kazne i oprost duga prema Jevrejima.¹⁷

OKAJANJE GRIJEHA I FLAGELANTI

Optužbe protiv Jevreja, kao i razumijevanje kuge kao Božije kazne za grijeh, propovijedali su svećenici duboko posvećeni ideji o izvornom grijehu i odgovornosti čovjeka koja proizlazi iz čovjekove suštinske izopačenosti, kao i prezira (i kršćanskog i stoičkog) za ovaj svijet. To je svoj odraz imalo u tadašnjoj umjetnosti i književnosti. Hronike iz 14. stoljeća skoro isključivo pojavu kuge smatraju Božijom odmazdom za zastranjenje evropskog društva.¹⁸ Shodno tome, kao odgovor, neophodno je bilo individualno i kolektivno iskupljenje. To je svoj najjasniji odraz imalo u pokretu flagelanata, zatim progonu i uništenju stranaca, prvenstveno Jevreja, i pesimističnom zaokupljenošću neizbježnom i skorom smrću.

Pokret flagelanata (od latinskog flagellare – bičevati) bio je zasnovan na vjerovanju da je samokažnjavanje način okajavanja grijeha. Pojavili su se sredinom 13. stoljeća u Italiji, nakon što je niz prirodnih nesreća uvjerio mnoge da je Božija kazna stigla ljude za njihove grijeh. Pojavom crne smrti proširili su se u centralnu Evropu, kako bi „spasili kršćanstvo“.

U iskupljujućim hodočašćima i procesijama u gradovima, u pokušaju otklanjanja ili ublažavanja Božije kazne, ritualno su se samokažnjavali na javnim mjestima bičevanjem do krvi, što je predstavljalo *imitatio Chirsti*, pjevajući pokorne stihove, a neki su nosili i teške drvene križeve u znak sjećanja na Isusa. Nasilje nad vlastitim

¹⁵ Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics*, str. 51

¹⁶ Samuel K. Cohn, Jr., “The Black Death and the Burning of Jews”, str. 36; Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics*, str. 50-51

¹⁷ Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics*, str. 49

¹⁸ Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses to the Black Death in Muslim and Christian Societies”, *Viator*, Vol. 5, 1974, str. 272, 285

tijelima flagelanti su često preusmjeravali na Jevreje.¹⁹ Procesije su se odvijale kontinuirano u kasnijem srednjem vijeku.²⁰

MOLITVE ZA SPAS

Michael W. Dols je ukazao na drugačiji odgovor na crnu smrt na muslimanskom Srednjem istoku.²¹ Zasnivao se na tri teološko-pravna principa: 1) kuga je Božija milost i spas pobožnih muslimana, a kazna nevjernicima; 2) zabranjen je ulazak u područje zaraženo kugom, kao i izlazak iz njega; 3) nepostojanje zaraznosti bolesti, jer bolest dolazi od Boga. Ove principe muslimanski učenjaci u vrijeme crne smrti preuzeli su iz ranijih učenja i iskustava s epidemijama, poput Justinijanove kuge koja je pogodila Srednji istok u ranoj, formativnoj fazi islamske civilizacije.²²

Značaj ovih principa, prema Michaelu W. Dolsu, više je u onome što nisu uspostavili, što ih razlikuje od odgovora u Evropi: nisu proglasili da je kuga Božija kazna, nisu ohrabрили bijeg, i nisu podržali vjerovanje u zaraznu prirodu kuge. Oblikovani ovim principima, muslimanski odgovori na izazove kuge podrazumijevali su masovne, zajedničke molitve i sahrane umrlih u džamijama, odnosno veći naglasak na ličnu pobožnost i ritualnu čistoću. Obredi i briga o mrtvima nisu napušteni.²³ Nasuprot tome, Samuel K. Khon navodi da je teror koji je izazivala kuga u Evropi, strah od zaraze i gotovo neizbježne, sigurne smrti uzrokovala da su “braća napuštala braću”, “sestre braću” “supruge bolesne muževe” ali i da su “majke odbijale da njeguju i pomažu svojoj djeci, kao da im ne pripadaju”, kako navodi Giovanni Boccaccio u svom uvodu u *Decameron*, oko 1355.²⁴ Franjevački fratar Michele de Piazza, nakon pojave kuge u Messinu, na Siciliji, rekao je da “niti svećenici niti sinovi, niti očevi, niti bilo koji srodnici nisu se usudili da uđu [u kuće umrlih i sahrane ih]”.²⁵ Prema anonimnom hroničaru *Grandes Chroniques*, niko nije mogao naći svećenika da sasluša ispovijest.

¹⁹ Frank M. Snowden, *Epidemics and Society From the Black Death to the Present*, str. 65

²⁰ Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses...” str. 273

²¹ Michael W. Dols, *The Black Death in the Middle East* (Princeton: Princeton University Press, 1977).

²² Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses...” str. 275

²³ Ibid., str. 279

²⁴ Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics*, str. 54

²⁵ Samuel K. Cohn Jr., *Epidemics*, str. 54

Ilustracija kuge u Firenci 1348. prema opisu u Boccaccio Decameronu. Naslikao Luigi Sabatelli (1772–1850). Izvor: <https://wellcomecollection.org/works/awnp6vyq/items?canvas=1>

U muslimanskom odgovorima na crnu smrt, važan aspekt kolektivnih aktivnosti u gradovima bile su masovne molitve za spas oboljelih. U Damasku je, nakon pogoršavanja epidemije, izdata proklamacija kojom se pozvalo stanovništvo da posti tri dana i da četvrti dan, u petak, dođu u džamiju na molitvu, kako bi se pomolili Bogu da otkloni ovu patnju.²⁶ Svjedok događaja bio je Ibn Baṭṭūṭa (1304–1377?), arapski putopisac koji je zapisao svoja zapažanja o tom danu. On navodi da “nakon što su postili tri uzastopna dana, od kojih je posljednji bio četvrtak”, “u Velikoj džamiji u Damasku” okupili su se “vladari, upravitelji i kadije, teolozi i sve druge klase ljudi” “gdje su proveli noć u molitvama”. “Nakon molitve u zoru, pješke su otišli [u procesiju gradom]”, “noseći Kur’ane u rukama”, a “vladar je išao bos”. Procesiji su se pridružili svi stanovnici, “Jevreji su došli sa svojim Torama, kršćani sa svojim Evanđeljima”.²⁷ Svi su plakali, preklinjali i putem Božijih knjiga i Božijih poslanika tražili posredovanje i spas. “Bog je olakšao njihovu patnju, jer više u Damasku nije bilo više od dvije hiljade umrlih za jedan dan, za razliku od Kaira i Starog Kaira u kojima je broj smrti za jedan dan bilo preko dvadeset i četiri hiljade.”²⁸

Michale W. Dols ističe da u islamskom razumijevanju, za razliku od kršćanskog, nije postojala doktrina o izvornom grijehu, a molitva nije predstavljala ispaštanje već obraćanje Bogu za pomoć i spas. Kuga se smatrala samo još jednom od prirodnih

²⁶ Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses...”, str. 280

²⁷ Ibn Battuta, *Travels in Asia and Africa, 1325–1354* (London, New York: Routledge, 2013).

²⁸ Ibid.

nepogoda. Stoga, nije postojao ni motiv za kohezivni puritanski i revivalistički pokret.²⁹

Kršćanski i islamski izvori, smatra, dalje ukazuju na kontrast u autoritetu religijskih vođa u društvu tokom kriza. Dok su evropski autori skoro u potpunosti nijemi na progon Jevreja i pokret flagelanata, ulema u muslimanskom društvu je bila u stanju da formuliše i upravlja odgovorima društva na crnu smrt. U tom pogledu posebno je ilustrativna rasprava osmanskog pravnika Taşköprüzadea (u. 968/1560) o pitanju epidemije kuge. On ističe da je najbolja borba protiv kuge u “promjeni zraka”, odnosno odlazak u mjesta u kojima se bolest neće očekivati, pod uslovom da to ne krši propise o građanskoj odgovornosti i ne dovodi do narušavanja veza sa porodicom.³⁰ U odluci o iseljavanju ili ostajanju, ovaj pravnik ističe da se moraju poštivati odluke vođa zajednice (*mukhtur*). Ukoliko se ne može iseliti, jer je epidemija univerzalna, jer postoji strah da bi se oboljeli mogli napustiti i jer postoji potreba da se očuva blagostanje zajednice od nereda (što je ključno u islamu), on savjetuje da ljudi trebaju ostati i poboljšati svoje uslove, čišćenjem kuća i pročišćenjem zraka različitim mirisima i svježim voćem.

Ovi prijedlozi ukazuju, prema Dolsu, na suprotstavljene orijentacije dvije religije. Crna smrt je stavila u fokus kršćansko učenje o zlu i ljudskoj patnji, a epidemiju smatrala individualnom, a ne kolektivnom tragedijom. Ključna ideja za muslimane je odgovornost za njihove odluke koje utječu na živote drugih ljudi.³¹

“JEVREJSKA BOLEST” – JUDENFIEBER I HOLOKAUST

Ideje o odgovornosti Jevreja za širenje kuge ponovo će se aktuelizirati u 20. stoljeću, što će još jednom dovesti do masovnog uništenja Jevreja u Evropi. Nacisti su ih optuživali za širenje tifusa, nazvanog *Judenfieber* (jevrejska bolest), od koje će se moći oporaviti, riječima Adolfa Hitlera “samo eliminiranjem Jevreja”.³² Ova optužba upotrebljavana je kao opravdanje za getoiziranje Jevreja kao “sanitarne mjere” i korištenje Ciklona B (Zyklon B), pesticida na bazi cijanida izvorno razvijenog za dezinfekciju i dezinsekciju, a kasnije korištenog za masovno ubijanje u holokaustu.³³ Tifus se često navodio uzrokom smrti, s namjerom da prikrije eutanaziju psihijatrijskih pacijenata. Stoga podaci o smrtnosti tifusa, kao i uzrocima smrti iz tog perioda nisu pouzdani.

²⁹ Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses...”, str. 284–285

³⁰ Michael W. Dols, “The Comparative Communal Responses...”, str. 286

³¹ Ibid., str. 287

³² Alex Alvarez, *Genocidal Crimes* (London, New York: Routledge, 2010), str. 52

³³ Paul Weindling, *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890–1945*, str. 271

Njemački propagandni poster “Put horora” koji prikazuje kako je prošnjakinja Jevrejka, zarazila 42 osobe tifusom.
Izvor: Paul Weindling, *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890–1945* (New York: Oxford University Press, 2000), str. 279

Njemački propagandni poster, na kojem piše na ukrajinskom: “Budite svjesni tifusa. Ne prilazite blizu Jevrejima.”
Izvor: Paul Weindling, *Epidemics and Genocide in Eastern Europe, 1890–1945* (New York: Oxford University Press, 2000), str. 286

Širenje zaraze početkom ove godine potaklo je nove izraze starih predrasuda. Oživljene su ideje da su za širenje virusa odgovorni Jevreji, odnosno manjinske zajednice. Istraživači Kantor centra Univerziteta Tel Aviv, koji prate antisemitske napade, u samo nekoliko mjeseci uočili su porast u antisemitizmu i izrazima mržnje prema Jevrejima i pozivima neo-nacističkih grupa da ih namjerno inficiraju. U ehu nacističke propagande, učesnici protesta u Ohio držali su transparent koji prikazuje pacova sa jarmulkom (kapom), Davidovom zvijezdom i natpisom “prava pošast”.³⁴

Slična situacija postoji u Indiji, gdje je pojava koronavirusa pokrenula val govora mržnje na društvenim mrežama i optužbi muslimana za namjerno širenje virusa. Takve zavjere ohrabрили su i državni organi, poput Snaga granične bezbjednosti, koje su tvrdile da postoji zavjera ljudi iz određenih zajednica (a vrlo je jasno da se insinuiraju na muslimanske) da se kroz Nepal infiltriraju kroz porozne granice Indije, s ciljem širenja infekcije. To je dodato na već postojeće teorije o muslimanima koji se “frnatično razmnožavaju” kako bi nadbrojali hinduse i “zagadili” hindusku zemlju. Nasilni sukobi između muslimana i hindusa, neposvjedočenih razmjera u

³⁴ Haven Orecchio-Egresitz, “The coronavirus pandemic is fueling anti-Semitism around the world, and the US is no exception”, *Business Insider*, 20. april 2020. Dostupno na: <https://www.businessinsider.com/coronavirus-pandemic-fuels-anti-semitism-2020-4>, pristupljeno 15. juni 2020.

posljednjim decenijama, u februaru ove godine, rezultirali su smrću više od 50 ljudi, uglavnom muslimana.³⁵

Sve to ukazuje na ono na šta je upozorila Deborah Lipstadt, profesorica moderne jevrejske historije i studija holokausta na Emory Univerzitetu u Atlanti, u knjizi "Poricanje holokausta: rastući napadi na istinu i sjećanje", da borba protiv predrasuda nikada neće prestati.³⁶ Kao i kuga, "može [se] desetke godina pritajiti u pokućstvu i rubenini" i ali će "možda doći dan kad će (...) probuditi svoje štakore i poslati ih da uginu u nekome sretnom gradu". Vrijeme i žrtve predrasuda mogu biti različiti, ali se zauvijek mora ostati oprezan. Pojedinačna borba protiv mržnje i predrasuda može biti uspješna, ali se ne smije povjerovati da će biti posljednja.

³⁵ Apoorvanand, "How the coronavirus outbreak in India was blamed on Muslims", Al Jazeera, 18. april 2020. Dostupno na: <https://www.aljazeera.com/indepth/opinion/coronavirus-outbreak-india-blamed-muslims-200418143252362.html>, pristupljeno 15. juni 2020.

³⁶ Deborah Lipstadt, *Denying the Holocaust: The Growing Assault on Truth and Memory* (New York: Free Press, 1993), str. xvii